

Informace k tomuto textu

- Jedná se o **část proto-script k přednáškám doc. Hoskovce**, ten však nemá kdy napsat je sám, proto je nutno podotknout, že jde o **mé porozumění přednáškám doc. Hoskovce**.
- Přičemž je to písemné zachycení Hoskovcova mluveného slova, tedy (v duchu poznatků z četby Faidra): buď opatrný, čtenáři!
- A nakonec: znalost tohoto textu neznamená nutně úspěch u zkoušky. Text si klade za cíl podat studentům pomocnou ruku při přípravě na zkoušku.

Adam Kovář

PRÁCE SE ZNAKEM

Úkol:

1. Znak *binární* oproti *trojčlennému* schématu označování.
2. Zkoumání referenční, inferenční a diferenční.

AD 1. ÚKOL: Znak

- Etymologie?
- Znakové soustavy – doprava, praporky, naše chování, oblékání...
- Tyto znakové soustavy jsou uboze primitivní ve srovnání s jazykem.
- Existuje snaha zařadit jazykovědu pod sémiotiku; jazyk je zde jedním ze znakových systémů (toť jeden z náhledů, se kterým ovšem doc. Hoskovec nesouhlasí).
- Jazyk: nejsložitější (a jediná pořádná) znaková soustava.
- → Vstup rovnou do jazyka → znak (pro nás) jedině znak jazykový (nosič už může být akustický nebo grafický).
- Klíčové: znak je v této teorii výhradně znak *jazykový*.

Znak – historický exkurs

Aristotélēs

(Ἀριστοτέλης) (384 BC–322 BC)

Aristotélēs je vůbec první, kdo se k tématu „znaku“ vyjadřuje.

Protože je první, nemá k dispozici žádnou terminologii.

Ve svém díle: *O vyjadřování*. (Peri hermeneias/De interpretatione. In: Organon.) tvrdí, že:

1. Jsou *věci ve světě* (a ty jsou jednoznačné).
2. Jsou *odrazy těch věcí* v lidské hlavě (a ty jsou také jednoznačné).
3. Jsou vyjádření těch odrazů (ve zvuku).

Toť rozlišování mezi:

- a. Vnější skutečností.
- b. Mentálním obrazem.
- c. Jazykovým vyjádřením.

Jinými slovy totéž: To, co je v hlavě, je odrazem toho, co je ve světě. A to, co je v jazyce, je odrazem toho, co je v hlavě.

Aristotélēs je přesvědčen, že tak jako vnější svět je stejný, tak i mentální obrazy jsou pro všechny lidi stejné.

Rozdíl je až v jazyce.

Mentalisté (jako např. dr. Dočekal): řeší ty (společné) vnitřní obrazy.

Toť ovšem překážka pro emancipovanou jazykovědu.

Jde s lingvistikou až do 20. století.

Ve středověku se tohoto pojetí chopila scholastika.

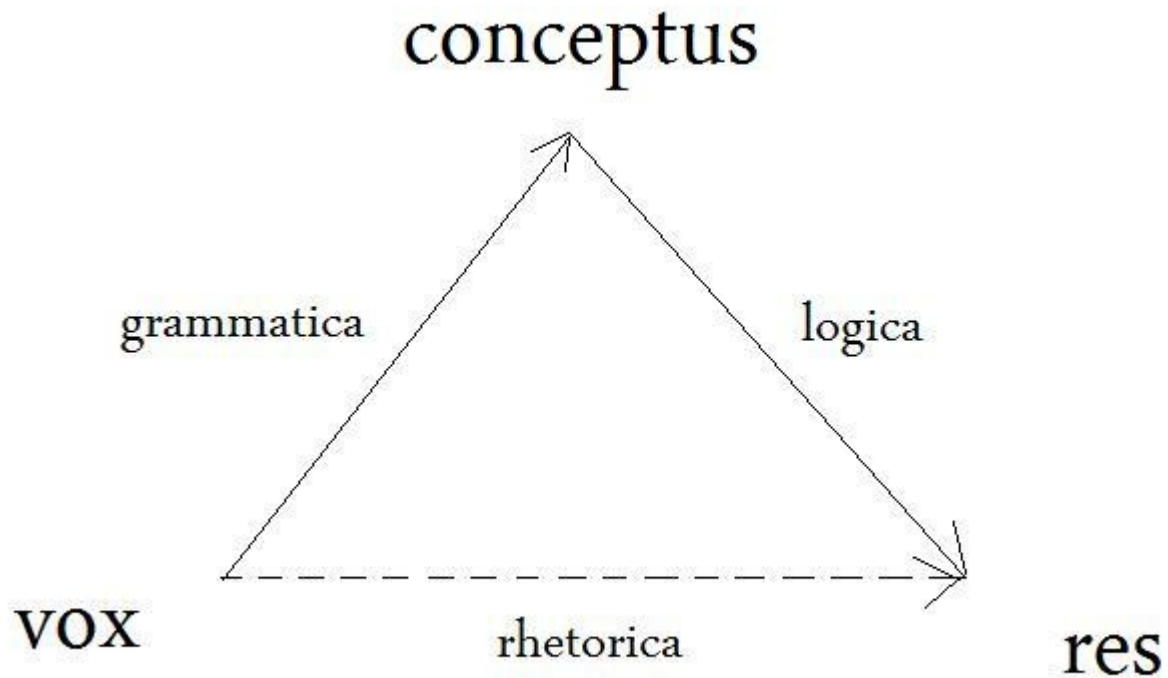
Scholastika

Pojem scholastika vychází z latinského slova *scholasticus* (resp. řeckého σχολαστικός), což znamená „školský, patřící škole“, popř. „školák“ (učitel i žák). Odkazuje jednak ke specifickému způsobu filosofického myšlení, jednak k epoše středověké filosofie, která bývá vymezována 11.–15. stoletím. n. l., kdy byla scholastická filosofie rozvíjena zejména na univerzitách západní Evropy.

Vrcholné období scholastiky – 13. století: doba Tomáše Akvinského.

- **Znak** (signum) = *aliquid* stat pro *aliquō*.
- **Něco** je zde **místo** něčeho.
- *Vōx* significat mediantibus *conceptibus*.
- *Slovo* označuje prostřednictvím *pojmu*.
- **Vōx** = slovo (hlas).
- **Conceptus** = pojem.
- **Rēs** = věc.
- Slovo jako jazykový výraz vyjadřuje pojem.
- To je předmětem zkoumání jazyka.
- Jiná záležitost je vztah mezi pojmy a věcmi.
- Reflexe platónsko-plotínského rozlišení:
- **Znak** je tu **místo** dvou různých jiných:
- místo pojmu (*conceptus*) a konkrétního jsoucna (*rēs*).

Scholastické označování

Ale...

- Např. **vlastní jména** neukazují přes koncept, nýbrž přímo (*houba* vs. *František*).
- Nejlépe se tímto modelem zkoumají **substantiva** (tedy kromě proprií).
- → Snaha vypudit **verba**. Podle tohoto modelu se zdá, že existuje pouze jediné verbum:
- *být*.
- Všechna ostatní verba lze (podle tohoto modelu) transformovat do podoby:
- *být nějaký*.
- Např. *sedět* = *je sedící* apod.

Aristotélské a scholastické pojetí

- Byť má dodnes mnoho pokračovatelů, není cestou, kterou se vydáme.
- Ukázali jsme si jejich pojetí, abychom spatřili také jiný přístup než náš.
- (Náš přístup = přístup strukturalistický).
- Aristotélský a scholastický znak je jiný než strukturalistický znak.
- Aristotélský a scholastický znak ze strukturalistického pohledu za znak nepokládáme.

Ferdinand de Saussure (1857–1913)

- Narodil se v Ženevě.
- Švýcarský jazykovědec, profesor na univerzitě v Ženevě (srov. ženevská strukturalistická škola, resp. ženevské ohnisko), jeden ze zakladatelů strukturalistické lingvistiky.
- Ovlivnil vývoj lingvistiky, sémiotiky, anthrropologie, literární vědy a estetiky. (Rozlišení termínů škola vs. ohnisko in: Hoskovec 2007.)
- Tak tento pán přišel s oním revolučním
- *strukturalistickým...*
- *binárním...* řešením znaku.

Kurs obecné lingvistiky

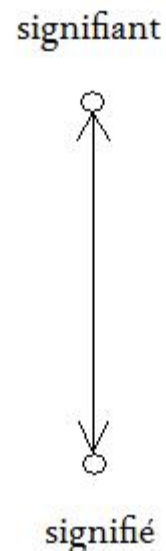
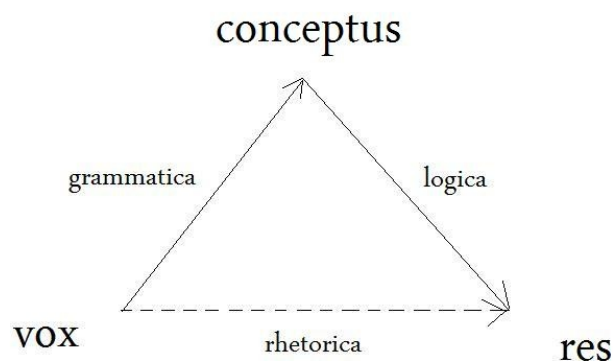
- **FdS není** přímým **autorem** knihy.
- Knihu sestavili de Saussurovi žáci (Charles Bally a Albert Sechehaye) ze zápisků z jeho přednášek:
- Saussure, Ferdinand de. *Kurz obecné lingvistiky*. Praha : Academia, 1996.
- Myšlenky publikované v této knize stojí u základu strukturální jazykovědy.
- **De Saussurovy vlastní poznámky** vyšly nedávno (v originále francouzsky a v anglickém překladu), vybízejí ke srovnání s podobou, již dali de Saussurovu dílu jeho žáci.
- Saussure, Ferdinand de. *Écrits de linguistique générale*. Gallimard, 2002, ISBN 2-07-076116-9.
- Saussure, Ferdinand de. *Writings in General Linguistics*. Oxford University Press, 2006, ISBN 0-19-926144-x.

Binárnost znaku

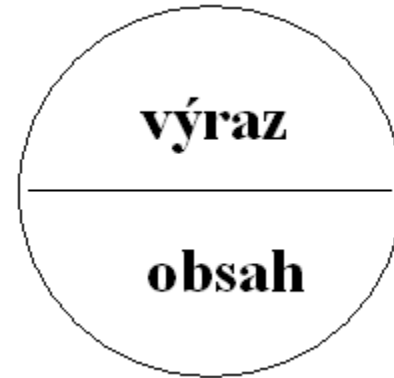
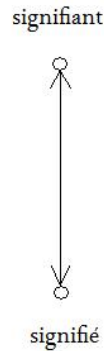
- V „Kursu obecné lingvistiky“ vyložen znak jako jednotka **označujícího** a **označovaného**.
- **Sign** = jednotka **signifiant** a **signifié**.
- Hoskovcova terminologie:
- **Znak** = jednotka **výrazu** a **obsahu**.
- Resp. výrazového plánu (VP) a obsahového plánu (OP).

Rozdíl mezi binárním a trojčlenným schématem označování

- Oproti původnímu trojúhelníku máme najednou jen úsečku.

FdS :: Hoskovec

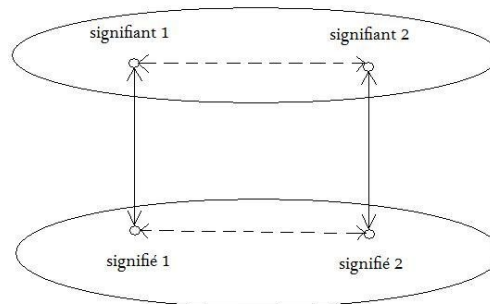
- Binárnost znaku (spojení výrazového a obsahového plánu) dobře ilustruje představa kruhu, jež ve scholastické tradici symbolizuje celek.
- Kromě symbolu kruhu nemá však Hoskovcovo pojetí se scholastickým nic společného!

Kam se poděla třetí složka označovacího procesu?

- Snadno lze ztotožnit *signifiant* a *vōx* (tedy výraz a slovo).
- Jaký vztah pak má *signifié* ke zbývajícím dvěma členům (k *rēs* a *conceptus*)?
- Váže se snad pouze na jeden z nich a druhý vypouští?
- Spojuje snad oba dohromady?
- Otázka je špatně položena a struktúrní lingvistice lze vyčítat, že málokdy projevila snahu ji odmítnout.

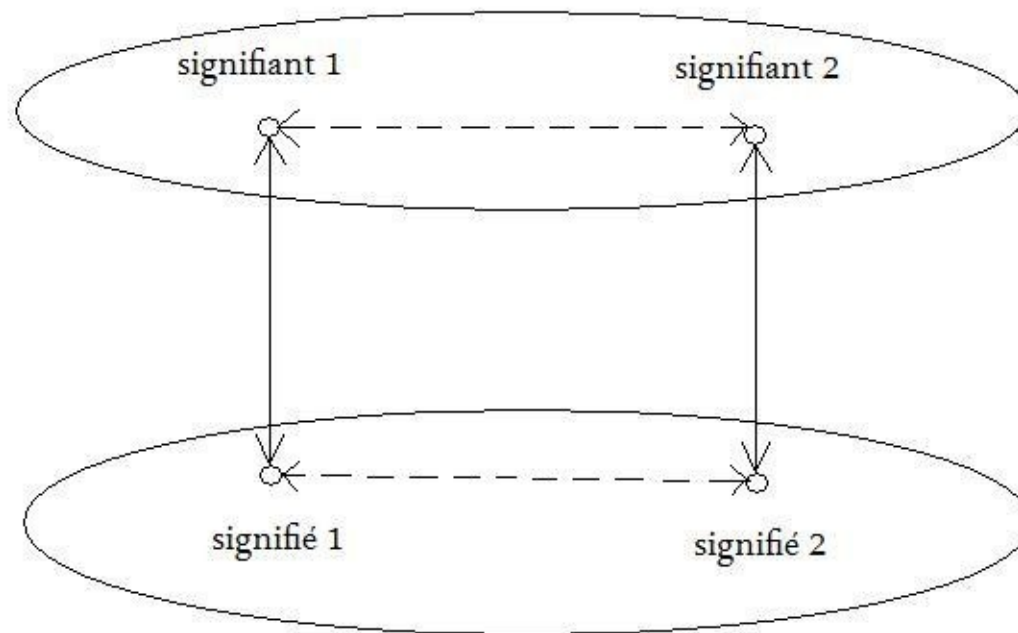
Trojúhelník? Nikoli. Čtverec!

- Jeden samostatný znak je neuchopitelný, nepopsatelný.
- Dívám se na jazyk a popisuju jednotlivé znaky vzhledem k jejich okolí.
- Proto je nutné onu úsečku proměnit v čtverec, resp. obdélník:

„Strukturalistický čtverec“, resp. obdélník

= termín AK stvořený ad hoc pro didaktické účely...

Odpověď?

- Odpověď na špatně položenou otázku...
- Aristotélsko-scholastická (trojúhelníkovitá) tradice se vztahuje k mimojazykové skutečnosti (vnější svět, rēs).
- Strukturalistické (čtvercové) schéma zůstává v jazyce.
- Srovnává jeden znak s druhým/jiným znakem, přičemž oba jsou stále v jazykovém systému.
- Jazyk (jazykový systém) = soustava spojení.
- Soustava spojení fungujících právě na principu oněch čtverců...

AD 2. ÚKOL: Mimojazyková skutečnost vs. jazykový systém

- S tím souvisejí tzv. 3 Ferencové.
- Re-Ferenc, In-Ferenc a Di-Ferenc.

1.	Re	Re-ference	- oba konfrontují jazykový znak s mimojazykovou zkušeností/skutečností;	T or F
2.	In	In-ference	- řeč a skutečnost (V. Mathesius); jazyk je tímto způsobem mimo skutečnost;	Úspěch/ Neúspěch
3.	Di	Di-ference	- zkoumá znak ve srovnání s jiným znakem → neopouští řeč, zůstává ve světě jazyka;	-

Reference

- Referenční přístup: j. znak je výraz jazyka, který ukazuje na nějakou mimojazykovou skutečnost.
- Vyrovnat se s j. znakem znamená najít onu mimojazykovou skutečnost, na kterou onen znak odkazuje.
- Viz např. vlastní jména vs. vše ostatní... V čem spočívá rozdíl?
- Tím nalezením mimojazykové skutečnosti mám hotovo – fajront;
- → interpretace j. výrazu jakožto znaku končí nalezením mimojazykové skutečnosti, k níž onen výraz odkazuje.
- □, obzvláště **substantíva**: to se ošetří hezky[1];
- **Adjektíva**: dobře, nadefinuje se třída jednotlivin, kterým je něco společné, např. zelenost, veselost;
- **Verba**: snaha vyhmátnout proces, děj, událost; má své aktanty, cirkumstanty... (i *spánek* do toho patří)[2];
- **Spojka**? referenčně ji nezachytím; *a, i...* (jaký je mezi nimi rozdíl už vůbec ne).
- Rafinovaná otázka: Jak se stavět k tomu, že **různé j. výrazy odkazují ke stejné mimojazykové skutečnosti**? *ibišek = čínská růže, kolo = bicykl*.
- A co když se o tom neví? Např. Jitřenka vs. Večernice. (Obé = Venuše).
- Přístup referenční sémantiky se obohatí o rozlišení: nejen vlastní předmět reference *x* i cesta odkazování (propojenost s jitem nebo večerem).
- Tradice tohoto přístupu od Aristotéla až po Mojžíra Dočekala ;-)
-
- [1] Gramaticky se to namodelovat dá: *stůl, stoly...*
- [2] Gramaticky namodelovat to už je těžší, ale taky to jde: *spí, spal, spal by...*

Inference

- Inferenční přístup: cca 1950 – pragmatický obrat v lingvistice.
- Do té doby „commonsensová“ nuda referenčního přístupu (srov. Common Sense).
- Ale pak → povšimnutí, že jazyk nepoužívám jen k informování, odkazování, nýbrž také k dosažení/dosahování něčeho.
- Toť onen pragmatický obrat:
- Přístup: 1. Konstatuju, že došlo k užití znaku.
- 2. Otázka: O co šlo tomu, kdo onen znak užil?
- → **Hlavní kritérium** pro hodnocení j. výrazů: **úspěšnost** řečového aktu, při němž jsou ony výrazy použity.
- Výhoda: neomezuje se jen na slova, od začátku může pracovat se složitějšími znaky – větami.
- Soubor vztahů mezi lidmi (počínaje hierarchickými).
- Důležité: jaké ty vztahy jsou: stáří, tituly, moc...
- Commonsensová banalita i Gricovy maximy (srov. písemné doporučení žáka pro další studium: *Pan Smith mluví plyně anglicky a chodil pilně na přednášky.*)
- Co z toho plyne? Všichni umíme dýchat. Banální/samozřejmé.
- Je banální zásluha umět rodný jazyk a trávit čas v místnosti, kde se přednáší.

Nezájem...

- Tyto dva přístupy (reference a inference) nás nezajímají.
- Jsou sice legitimní, ale vybočují ze systému jazyka do mimojazykové skutečnosti.
- Stejně tak nás nezajímá aristotélské a scholastické pojetí znaku.
- Musíme však vědět, že tyto přístupy existují, abychom si mohli uvědomit, jaké místo mezi ostatními (resp. těmito) přístupy zaujímá právě přístup náš.

Slunce

- Konvenční znak pro Slunce je kolečko O
- Společensky sdílené návyky říkají, že je to sluníčko...

Slunce vs. Měsíc

- Pro jistotu můžu přidat paprsky
- Konvenční znak pro Měsíc
- C – tedy grafém {c} = znak pro hlásku [c].
- H – tedy grafém {h} = znak pro hlásku [h].
- CH – tedy grafém {ch} = znak mj. pro hlásku [x]. → Rozdíl!

Slunce vs. Měsíc?!

- A co když je dám vedle sebe
- A přimyslím si k nim rosničku...
- ?
- Protiklad: *noc a den*.
-
- 6–9 12–15
- Když přidám stupně Celsia, je to jasné.

Měsíc?

○ ○

○ †

Měsíc?

- První řada znaků: znaková soustava *planet*.
- Druhá řada znaků: znaková soustava *náboženství*.

Diferenční chápání znaku

- Teprve uvnitř znakové soustavy zjistím, jakou nabývá znak *hodnotu*.
- Přijdu na to z *kontextu*.

Hodnota znaku (valeur)

- Takový pojmový prostor, který jednomu znaku ponechávají znaky ostatní.
- Projevuje se uvnitř znakové soustavy.
- Např. **svět barev**:
- Fysika: barva = různá vlnová délka světla.
- Fysiologie: barva = způsob, jak dané vlny „vnímá“ oko, jakým způsobem mozek zpracovává toto „vnímání“.

Hodnota – barvy

- Až na nemocné vidíme všichni stejně (no, to není tak jisté... poznámka AK ex post).
- Ale lidé nehovoří všichni stejně.
- Např. **japonština** – v inventáři elementárních LJ-ek různé výrazy pro *červený*, *černý* a *bílý*, ale **jeden výraz** pro **modrý** a **zelený**.
- Co je v češtině *běžová*?

Způsoby vyjádření barev

- Základní: červená, žlutá, modrá, bílá, černá...
- Odvozené: fialová a oranžová (u nás později), růžová (barva šípkové růže).
- Kombinované: bleděmodrá, šedobílá.
- Deiktický popis (přesný): cihlová, písková, kaštanová, slonovinová, barva slečnina svetru apod.
- Černá není ani zelená, ani bílá. Je to prostor, který je vymezen ostatními barvami.
- Latinské: āter vs. niger. Matná černá vs. černá.

Diference

- Diferenční přístup: **zkoumá znak ve srovnání s jiným znakem** → neopouští řeč, zůstává ve světě jazyka.
- **Jediný** (ze tří Ferenců) **se děje uvnitř systému jazyka.**
- Znak můžu uchopit jen vůči jinému znaku.
- Binární znak: spojení výrazu a obsahu.
- Totožnost obsahu je dána tím, co dovoluje rozdíl k jiným obsahům (srov. „strukt. čtverec“, a také v různých znak. soustavách).
- Totožnost výrazu je dána tím, co dovoluje rozdíl k jiným výrazům (srov. „strukt. čtverec“, a také v různých znak. soustavách).
- Práce s: intonacemi, slovosledem (obě srov. AČV), s proměnami lexikálními (už vs. již) či morfologickými (je-byl-bude).
- Můžu zde pracovat s **věťmi** i s **výpověďmi**.
- Zkoumání uvnitř **abstraktního systému jazyka** vs. **konkrétního textu** (srov. dřívější přednášky).

Diference v jazyce vs. v textech

- Uvnitř **abstr. systému jazyka** nám diferenční přístup **umožňuje** porovnávat libovolný znak s libovolným znakem coby dvě systémové položky.
- Uvnitř **konkr. textu** nás diferenční přístup **nutí** porovnávat znak o konkr. výskytu pouze s těmi znaky, jež se v daném textu rovněž vyskytují.
- Konkrétní text:
- *Podívej, to je krásná kabelka!*

Reference – setkání s textem

- Konkrétní text:
- *Podívej, to je krásná kabelka!*
- **re-Ferenc** vede k odpovědi: **Hm.**
(=Viděl jsem to, je to tak.);
- nebo nesouhlasím se zařazením do třídy, např. /krásná/:
- Prosímtě, jak se ti to může líbit?!

Inference – setkání s textem

- Konkrétní text:
- *Podívej, to je krásná kabelka!*
- **in-Ferenc** varovně dumá: Opatrně... Važ slova! Bude chtít taky takovou!!!
- Zábavná na tomto přístupu je ona nejednoznačnost, bohatství interpretací:
- *Chce, abych jí tu kabelku koupil.*
- *Chce, abych tu kabelku koupil její matce, která bude mít narozeniny.*
- *Chce, abych ji koupil oběma...*
- Závisí na tom, jak znám situaci.

Diference – setkání s textem

- Konkrétní text:
- *Podívej, to je krásná kabelka!*
- **di-Ferenc** vidí možnosti:
- *Podívej vs. Koukni vs. Hele vs. Podívejte*
- Vykání mezi manžely: možnost pěstovat jazyk jiné doby, jiné spol. situace... bytí je to v danou dobu příznakové.
- *Krásná vs. bezva vs. senza vs. cool...* kabelka.
- Je možné, aby to šlo proti sobě:
- *Podívejte, můj milý choti, tady mají ale cool kabelku, vidíte...*
- Jedna výpověď – prvky z různých rejstříků.

Diference v abstr. systému jazyka

- Úkol: Jak dokážu (s odvoláním na abstr. systém jazyka), že něco *je* nebo *není* znak?
- Viz výše komentář:
- Kritérium pro výpověď:
- Hodí se k něčemu diference, kterou jsem si mezi určitými větami vymyslel?
- Nutno nalézt výpovědní situaci (tedy výpovědi), ve kterých se ona diference hodí.
- Srov. Hoskovcovy příklady, kdy vymyslí větu, a pak hledá situace, ve které by se dala použít v různých významech. Tato věta v různých situacích = různé výpovědi.

Jak dokážu, co je a není znak?

- Zpátky k úkolu: Jak dokážu (s odvoláním na abstr. systém jazyka), že něco je nebo není znak?
- Rozdíl mezi *již* vs. *už*.
- ***Již*** by mohlo aspirovat na **vznešenost**, oproti ke vznešenosti nepříznakovému *už*.
- Jak to dokážu?
- Ostatní mluvčí musejí souhlasit...
- Jak zjistím, zda souhlasí?
- Musím to prokázat v textech.

VP vs. OP

- *Brzy vs. brzo.*
- Zde ty aspirace na vznešenost nejsou.
- Diference ve VP, ale v OP žádný rozdíl: *brzy vs. brzo.*
- A co *neseme vs. nesem?*
- *Neseme*: rys „+ formální“.
- *Nesem*: rys „- formální“.
- Totéž se objevuje u dalších sloves:
- *bereme vs. berem, pereme vs. perem...*
- → Jedná se o systémový jev.

Systemový jev

- Systemový jev vázaný na určité slovesné třídy...
- 1. třída: neseme/nesem, bereme/berem, mažeme/mažem, pečeme/pečem, umřeme/umřem.
- 2. třída: tiskneme/tisknem, mineme/minem, začneme/začnem.
- 3. třída: kryjeme/kryjem, kupujeme/kupujem.
- 4. třída: prosíme, trpíme, sázíme.
- 5. třída: děláme.
- 4. a 5. třída: výrazy prosím, trpím, sázím, dělám - již obsazeny (v OP): kategoriemi 1. os., sg.
- Ale co teď s tím?

Systemový jev. Co s tím?

- Neseme vs. nesem.
- V č. konjugaci je neomezeně mnoho sloves schopných takového tvaru...
- Běžná slovesa mají 6 osob.
- Učiním z toho osobu sedmou?
- Program zní: uchopit systém v diferencích.
- → Nutno se rozhodnout: vytvořím novou kategorii (např. 7. osobu), ale pak ponesu důsledky: půl sloves ji má (1.–3. třída), a půl nemá (4. a 5. třída).

Diference ve výpovědi

- Co s tím?
- Snaha **zachytit diferenci**, která existuje a která se i dá předvést **ve výpovědi** (přesvědčivěji):
- *Sejdeme se za měsíc.*
- *Vs. Sejdem se za měsíc.*
- Kdy jednu výpověď ano a druhou raději ne?
- Někdy se přikloním tak, jindy jinak, záleží na okolnostech...
- Mám diferenci, ale je nesystematická.
- → Nezavedu novou kategorii a ponesu důsledky, že zůstane nepopsaná diference.

Nesystematický jev. A co s tím?

- *Sejdeme se za měsíc.*
- *Vs. Sejdem se za měsíc.*
- Kdy jednu ano, a druhou raději ne?
- Někdy se přikloním tak, jindy jinak, záleží na okolnostech...
- Mám diferenci, ale je nesystematická.
- → Nezavedu novou kategorii a ponesu důsledky, že zůstane nepopsaná difference.

Kritérium rozhodující, co je a co není znak

- Kritérium znakové solidarity výrazového a obsahového plánu (Hjelmslev, in: Prolegomena):
- Nepřipouštíme ve VP nic, co nemá interpretaci v OP, a nezavádíme do OP nic, co nemá vyjádření ve VP.
- Kritérium minimálnosti:
- Ubereme-li cokoliv z VP, nebude již v systému daného jazyka možné zbylou část obsahově interpretovat, ubereme-li cokoliv z OP, nenajdeme v jazykovém systému žádný výraz, kterým by se zbylá obsahová struktúra projevila.

Konkrétní práce nad konkr. jazykovým materiálem

- České **neseme** a **nešem**.
- Litevské **nėšame** a **nėšam**.
- Vždy 2 podoby VP.
- Ale jen jediný OP:
- 1.pl ind.praes slovesa *nėsti*.
- Co s tím?
- 2 možnosti:

2 VP vs. 1 OP

- 1. možnost:
- Chci zdůraznit znakovou solidaritu výrazu a obsahu.
- → Budu hledat obsahové rozlišení obou výrazů.
- Nabízí se:
- stilově vyšší/formálnější vs. stilově nižší/důvěrnější (mimoходом proč je *stil* s jotou a ne ypsilon?)...
- Tím se však dostanu do konfliktu s úsem.

2 VP vs. 1 OP

- 2. možnost:
- Oba výrazy ponechám jako rovnocenné vyjádření téhož obsahu.
- Princip solidarity dvou znakových plánů oslabím konstatováním:
- že jazykový systém připouští u svých znaků různé druhy asymetrie;
- včetně té, kdy jedinému OP odpovídá několik podob VP.

Naopak: 2 OP vs. 1 VP

- Výše zmíněnou asymetrii připouštíme tím spíše, že jsme zvyklí na asymetrii opačnou:
- VP: {ženu}.
- OP 1: Ak.sg podst. jména *žena*.
- OP 2: 1.sg ind.praes slovesa *žene/hnāti*.

SHRNUTÍ – AD 1. ÚKOL

- Klíčové: znak je v Hoskovcově teorii výhradně znak *jazykový*.
- Neztotožňujeme se s aristotélsko-scholastickým (trojúhelníkovitým) pojetím znaku, ptž bere v potaz mimojazykovou skutečnost.
- „Naše“ pojetí znaku: binární (jednota výrazu a obsahu).
- Znaký popisujeme ve vztahu k jiným znakům (srov. strukturalistický čtverec, a také v různých znakových soustavách).

SHRNUTÍ – AD 2. ÚKOL

- Rozdíl:
- Re- a In-ference: mimojazyková skutečnost.
- Oproti tomu difference: jen v jazyce.
- Ukázali jsme si (re-, in- a) difference v konkrétním textu.
- Stran difference v abstr. systému jazyka jsme se ptali, jak dokážeme, že něco je nebo není znak?

SHRNUTÍ – AD 2. ÚKOL

- Odpovědi jsme hledali jak v abstr. systému jazyka, tak v konkrétních (možných) textech.
- Ukázali jsme si, že rozhodnutí prohlásit nebo neprohlásit něco jazykovou kategorií nese určité důsledky.